

Śladem dawnej granicy

- Granica Polski w 1922 roku
- Obszar Tripolis (Gliwice, Zabrze, Bytom)
- Linia tramwajowa nr 5
- Domy uchodźców – ul. Kubiny 31 (Wirek), ul. PCK 2–6, ul. Równoległa 9, ul. E. Kokota 109–143 (Bielszowice), Ruda Śląska
- Kamień graniczny, Źródło Młodości, ul. Waliski, Repty, Tarnowskie Góry

Domy celne

- ① ul. Brzeska 3, Racibórz
- ② ul. Ofiar Oświęcimskich 60, Górki Śląskie
- ③ ul. Rudzka 409, Rybnik
- ④ ul. Gliwicka 12, Wilcza
- ⑤ ul. Jana III Sobieskiego 58A, Ruda Śląska
- ⑥ ul. Gliwicka 21, Przyszowice
- ⑦ ul. Wolności 586, Zabrze
- ⑧ ul. Szczęść Boże 59, Ruda Śląska
- ⑨ ul. Jana III Sobieskiego, Ruda Śląska
- ⑩ ul. Frycza-Modrzewskiego 43, Bytom
- ⑪ ul. Reptowska 5, Ptakowice

Nowe osiedla

- Osiedle Süd – Rybnicka 56–146, Olchowa, Ustroń, Gipsowa, Gliwice
- Osiedle Nord – Tarnogórska 89–109, Na Zbiegu, Koraszewskiego, J. Kossaka, Wita Stwosza, Gliwice
- Helenka – Jordana, Robotnicza, B. Prusa, Zabrze
- Osiedle Stolarzowice, Kreuzberg – plac Jana, W. Gombrowicza, Mieszka I, Krzyżowa Góra, Bytom

Śladem dawnej granicy

Wytyczona po powstaniach i plebiscycie granica w 1922 roku przecięła Górny Śląsk, a jego tereny podzielono między Polskę a Niemcy. Ustalenie kształtu granicy okazało się niezwykle trudnym zadaniem. Bazując na wynikach plebiscytu, trudno było uzyskać kompromis, który satysfakcjonowałby obie strony. Finalnie 29% terenu plebiscytowego przydzielono Polsce, a 71% Niemcom, ale większość dużych miast i zakładów przemysłowych znalazła się w granicach Rzeczypospolitej. Podział regionu był skomplikowany – granica przecinała miejscowości, pola, linie tramwajowe, a także kopalnie i huty. Miała długość blisko 150 km, stanęły przy niej kamienie graniczne i domy celne. Przez kolejne lata ponad 200 tysięcy mieszkańców przeprowadziło się do sąsiedniego kraju, gdzie powstały dla nich nowe osiedla i domy uchodźcze. Niniejszy szlak ukazuje najważniejsze miejsca i kwestie związane z granicą, która przecięła Górny Śląsk 100 lat temu.

Domy uchodźców

Po podziale Górnego Śląska polscy działacze, powstańcy i wielu mieszkańców musieli emigrować z niemieckiej części Górnego Śląska. Ruda Śląska, która znalazła się po polskiej stronie wybudowała w latach 20. budynki dla nowych mieszkańców m.in. na Bielszowicach i Wirku. Domy uchodźców wyróżnia płaskorzeźba z wizerunkiem wędrowcy na froncie budynku.

Domy celne

Od czerwca 1922 roku na granicy powstają izby celne i szlabany. Przekraczanie granicy jest dozwolone w wyznaczonych miejscach, a Górnoślązacy muszą mieć przy sobie karty cyrkulacyjne (*Verkehrskarte*). Po obu stronach powstają początkowo tymczasowe budynki przygraniczne, a z czasem murowane polskie i niemieckie domy celne. Wybudowano je w charakterystycznym stylu, a większość z nich stoi do dziś. Domy celne możemy znaleźć na granicy Zabrze i Rudy Śląskiej, a także w dzielnicach Bytomia (Szombierki i Łagiewniki) czy podgliwickich miejscowościach – Knurówie, Przyszowicach czy Kuźni Nieborowskiej.

Nowe osiedla

Po niemieckiej stronie – w Gliwicach, Bytomiu i Zabrzu – brakowało mieszkań dla optantów. Wiele rodzin musiało zamieszkać w prowizorycznych barakach. Wspomina o tym Horst Bienek, pisarz z Gliwic, którego rodzina również przeprowadziła się w latach 20. na Zatorze w Gliwicach. Z czasem w miastach zaczęły powstawać nowoczesne osiedla dla nowych mieszkańców. W Gliwicach – osiedla Süd, Nord, w Zabrzu – Helenenhof, a w Bytomiu Kreuzberg.

Tripolis

W okresie międzywojennym obie części Górnego Śląska zaczęły między sobą rywalizować. Po niemieckiej stronie planowano stworzenie wielkiego ośrodka miejskiego Tripolis, składającego się z Gliwic (Gleiwitz), Zabrze (Hindenburg) i Bytomia (Beuthen). Centrum metropolii miało znaleźć się na obecnym placu Wolności w Zabrzu. Tam zaprojektowano „city” z licznymi budynkami publicznymi, urzędami, domami towarowymi. Planowano również stworzenie kolejki napowietrznej łączącej miasta. Projektu Tripolis finalnie nie udało się zrealizować ze względu na kryzys ekonomiczny i zmianę władz politycznych w Niemczech w latach 30.

W Gliwicach na ulicy Zwycięstwa przed Urzędem Miejskim stoi fontanna z trzema faunami. Według legendy mają to być prezydenci miast, którzy nie potrafili się porozumieć w sprawie idei Tripolis.

Kamienie graniczne

Granica ciągnęła się od wsi Olza koło Wodzisławia do okolic wsi Zborowskie niedaleko Lublińca. Biegła przez 150 km, a po obu jej stronach stawiano kamienie graniczne z oznaczeniem „P” (Polska) i „D” (Deutschland). Przez ostatnie lata wiele z tych pamiątek zostało zapomnianych i zaniedbanych, ale część z nich udało się zachować przez lokalnych pasjonatów dziejów Górnego Śląska. W Reptach Śląskich przy tak zwanym „Źródle Młodości” możemy zobaczyć obelisk z napisem „Versailles 28.6.1919” oraz liczne kamienie graniczne. Także w ogrodzie Muzeum Górnośląskiego w Bytomiu przy ulicy Korfantego możemy znaleźć jeden z kamieni granicznych.

Tramwaje

Granica przecięła 7 linii tramwajowych, dlatego większość z nich kończyła bieg przy przejściu granicznym. Pasażerowie musieli przejść pieszo granicę, aby wsiąść do tramwaju po drugiej stronie. W latach 20. dwie linie przejeżdżały tranzytem przez sąsiedni kraj. Linia z Katowic do Piekara biegła przez niemiecki Bytom, a tramwaje z Zabrze do Bytomia przejeżdżały przez Rudzką Kuźnicę znajdującą się w Polsce. Na odcinku tranzytowym nie wolno było wsiadać i wysiadać. Na granicy wsiadali strażnicy, którzy przez cały odcinek pilnowali porządku.

Bytomka/Czerniawka – Przemysł

Dla wielu żyjących przy granicy osób przemysł stał się sposobem na życie, ale był to niebezpieczny fach. Wspomina o tym pisarz Janosch, którego ojciec spędził kilka lat w więzieniu za przemysł kamieni do zapalniczek. W Pořebie, gdzie dorastał, tuż za jego domem biegła granica wzdłuż rzeki Czerniawki, która kusiła do nielegalnego przemysłu. Podobnie było w pobliskich Biskupicach, gdzie rzeka Bytomka była wykorzystywana przez mieszkańców do szmuglu. Między domami a granicą na Bytomce był rozstawiony rząd zasieków i zapor antyczołgowa, ale szmuglerzy je forsowali. Z Niemiec szmuglowano rowery, zapalniczki i sprzęt mechaniczny, natomiast z Polski mięso, wódkę i papierosy.